

Stjecanje političke moći korištenjem struktura oportuniteta: analiza konzervativnog religiozno-političkog pokreta u Hrvatskoj

ANTONIJA PETRIČUŠIĆ, MATEJA ČEHULIĆ, DARIO ČEPO

Katedra za sociologiju, Pravni fakultet, Sveučilište u Zagrebu

Sažetak

Ovaj rad istražuje vezu između religije i politike u Hrvatskoj analizirajući konzervativnu građansku inicijativu *U ime obitelji*. Inicijativa je dio šireg religiozno-političkog pokreta koji se pojavio tijekom prošlog desetljeća, te koji je povezan s drugim međunarodnim konzervativnim organizacijama i inicijativama. Inicijativa zagovara smanjenje sekularnog utjecaja na obitelj, protivi se seksualnim i reproduktivnim pravima te inzistira na prvenstvu slobode vjeroispovijesti. Politička narav pokreta očituje se kroz brojne pokušaje izmjene zakona i praksa kako državnih tako i privatnih institucija koje osporavaju vrijednosni sustav kršćanske (katoličke) većine. Religiozno-politički neksus pokreta potvrđuje njegovo kontinuirano sudjelovanje u donošenju politika, što se ovdje očituje kroz uporabu izravnih demokratskih instituta.

Ključne riječi: religiozno-politički pokret, politika sukoba, struktura oportuniteta, referendum, istospolni brak

Uvod

Referendum o ustavnoj definiciji braka kao zajednici između muškarca i žene,¹ koji se održao u prosincu 2013. godine, bio je prvi uspješni nacionalni referendum u Hrvatskoj koji je inicirala jedna građanska inicijativa. Udruga *U ime obitelji* tvrdila je da se tradicionalne vrijednosti

¹ Ista je definicija već postojala u Obiteljskom zakonu, no referendumsko inicijativa je tvrdila da je potrebno konstitucionalizirati definiciju jer se u tom slučaju ona ne može mijenjati putem jednostavne većine glasova, već bi njena izmjena, jednom kada se uvrsti u tekst Ustava, zahtijevala takozvanu kvalificiranu većinu, odnosno dvije trećine svih saborskih zastupnika.

hrvatskog društva moraju zaštititi brižljivim očuvanjem tradicionalne, heteronormativne definicije obitelji. Voditelji religiozno-političkog pokreta su u javnim debatama u razdoblju prije referenduma tvrdili da nisu homofobi te da njihova namjera nije ograničavanje prava LGBT* zajednice.² S druge strane, liberalni dio civilnog društva, okupljen oko inicijative *Građani glasaju PROTIV*, bio je iznenađen zbog osnivanja religiozno-političkog pokreta, kao i njegovih zahtjeva.³ Rezultati referenduma dokazali su da je moguća uspješna mobilizacija građana na temelju njihovih konzervativnih vrijednosnih orijentacija, s obzirom na to da je 66 posto od onih koji su glasovali poduprlo inicijativu da se brak ograniči na heteroseksualne zajednice.⁴

Prema tome, inicirajući ustavni referendum, građanska inicijativa *U ime obitelji* rasvijetlila je društveni rascjep između liberalnih i konzervativno-nacionalističkih segmenata društva, dokazujući ne samo činjenicu da je hrvatsko društvo konzervativno, već i da manifestira visoku razinu netolerancije i homofobije. Referendumska inicijativa učinkovito je utemeljila pokret i njegove istaknute ličnosti kao nove političke aktere koji su uspjeli osigurati značajan politički kapital i moć.

Rad je strukturiran na sljedeći način. U prvom, teoretskom dijelu rad će predstaviti dva koncepta društvenog pokreta: teoriju političkog procesa i teoriju politike sukoba. Oni će nam pomoći da utvrdimo političke oportunitete koji su pridonijeli pojavi i razvoju religiozno-političkog pokreta te objasnimo unutarnju organizacijsku snagu pokreta, strukture mobilizacije i procese kulturnog uokvirivanja kojima se pokret služio, te načina na koji je pokret razvio svoj repertoar sukoba.

Nakon kratkog pregleda metoda, sažet ćemo zaključke intervjua koji su provedeni na terenu te ih povezati s relevantnom akademskom literaturom. U zaključku ćemo sažeti vlastite zaključke te utvrditi može li se repertoar sukoba koji se služi institucionalnim alatima društvene promjene smatrati uspješnim sredstvom u politici sukoba.

Uokvirivanje teorije o društvenim pokretima

Društveni pokreti su „racionalni pokušaji marginaliziranih skupina da mobiliziraju dovoljno političkog utjecaja kako bi promicali kolektivne interese putem neinstitucionalnih sredstava“ (McAdam, 1982: 37), kao i „kolektivno osporavanje postojeće raspodjele moći i podjele na ljude sa zajedničkim ciljevima i interesima, u kontinuiranoj interakciji s elitama, protivnicima i

² Oni su tvrdili da je LGBT* građanima već dodijeljen čitav niz prava u skladu s hrvatskim zakonodavstvom koje je u to vrijeme zakonski uredilo istospolno partnerstvo.

³ Nije bilo indikacija da vlada planira legalizirati istospolni brak. Vlada je samo najavila da namjerava izmijeniti Zakon o istospolnim zajednicama koji je usvojen 2003. godine time što će proširiti prava istospolnih partnera. Za ovaj tradicionalno aktivistički orijentiran i donedavno prevladavajući segment građanskog društva, smatralo se da su pitanja ravnopravnosti i zabrane diskriminacije ne samo zakonski regulirana, već i općeprihvaćena i konsolidirana u srcima i mislima građana.

⁴ Ustavna zabrana istospolnog braka nije, međutim, spriječila usvajanje novog pravnog okvira za istospolne parove jer je vladajuća koalicija lijevog centra, zajedno s nekoliko drugih ljevičarskih i centrističkih saborskih zastupnika usvojila Zakon o životnom partnerstvu osoba istog spola u lipnju 2014. godine, izjednačavajući time životno partnerstvo osoba istog spola s heteronormativnim brakom po svim pravima i obvezama, osim prava na usvajanje.

vlastima“ (Meyer i Tarrow, 1998: 4). Istraživanja vezana uz religiju i politiku „istaknula su ulogu religioznih organizacija u mobilizaciji raznih pokreta i načina na koje pokreti sa sekularnim ciljevima upotrebljavaju religiozna sredstva i institucije“ (Aminzade i Perry, 2001: 115). Keddie (1998: 697) tvrdi da religiozno-politički masovni pokreti ili govore u prilog religioznom nacionalizmu ili promiču konzervativne religiozne politike. Dok je zadaća prve kategorije religiozno-političkih pokreta usmjerena prvenstveno protiv drugih religioznih zajednica, drugi tip je usmjeren prvenstveno protiv unutarnjih neprijatelja.⁵ Ako primijenimo Keddiejevu terminologiju, religiozno-politički pokret pretvara se u političkog aktera tako što reagira na razočaranje u sekularnu vladu za koju on smatra da nije sposobna zastupati na odgovarajući način njegov vrijednosni sustav.

Aminzade i Perry (2001: 160-161) tvrde da se „[o]snovni način na koji se politički pokreti s religioznim temeljima razlikuju od sekularnih tiče pozivanja na onozemaljsku, transcendentalnu ontologiju. [...] Nije problem u tome postoji li zapravo takav natprirodni svijet. Sve dok ljudi vjeruju da on postoji i ponašaju se u skladu s tim, nevidljive sile mogu oblikovati politički život.“ Religiozna politika termin je koji se odnosi „na svaku društvenu interakciju koja povezuje uvjerenja vezana uz svetinje s interesima i djelovanjem političke zajednice“ (Chow, 2012). Religiozno-politički pokreti, poput svih ostalih društvenih pokreta, obično dovode do društvene promjene koja donosi preraspodjelu moći (McCarthy i Zald, 1977: 1217-1218; Tarrow, 1998: 4-6; Meyer i Tarrow, 1998: 4) te, očigledno, narav kolektivnog iznošenja zahtjeva koja stoji u srži njihovog osporavanja također može biti politički nastrojena. Prema tome, zajedno s ideološkim porukama, religiozno-politički pokreti prenose i političke poruke.

Kako bismo mogli objasniti pojavu religiozno-političkog društvenog pokreta u Hrvatskoj, odlučili smo se za teoretske koncepte koji nam omogućuju da proučimo društvene pokrete u širem ekonomskom i političkom kontekstu te koji uzimaju u obzir političke oportunitete, strukture mobilizacije, procese uokvirivanja, protestne skupove, te repertoare sukoba (Caren, 2007; McAdam, 1982).

Koncepti političkog procesa i politike sukoba radi razumijevanja društvenih pokreta

Koncept političkog procesa (ili političkog oportuniteta), koji je osmislio McAdam (1982), predstavio je osporavanje strukture političkog oportuniteta te institucionalne političke moći u kontekstu političkog djelovanja društvenih pokreta. Fokusirajući se na strukturu i kontekst političkog oportuniteta, koncept političkog procesa stavlja analitičku pažnju na „obrise i dinamiku šireg društva u kojemu ti pokreti djeluju“ (Williams, 2000: 95). Standardni obrazac pružanja otpora, koji objašnjava perspektiva političkog procesa, sastoji se iz sljedeća tri čimbenika: političkih oportuniteta, unutarnje organizacijske snage i kognitivnog oslobađanja. Pojam struktura oportuniteta može se objasniti kao ugrožavanje vladinih interesa i interesa drugih skupina postupcima izazivača koji se bave interesima određene skupine (Tilly, 1978: 11).

⁵ Potonje je slučaj s pokretom koji istražujemo u ovome radu, s obzirom na to da se spomenuti pokret oslanja na religioznu tradiciju, koju se priziva kao način rješavanja problema koji su postali još većima zbog sekularne vlade; primjenjuje populističku retoriku u pokušaju da stekne političku moć; te pretežno zagovara konzervativna i tradicionalna društvena stajališta.

Taj pojam može se također promatrati kao „konzistentne – no ne nužno i formalne ili trajne – dimenzije političke okoline koje potiču ljude na kolektivno djelovanje utječući na njihova očekivanja o uspjehu ili neuspjehu“ (Tarrow, 1994:85).

Strukture političkog oportuniteta osnovni su pojam okvira jer upravo one utječu na „odabir strategija otpora i utjecaj društvenih pokreta na njihovu okolinu“ (Kitschelt, 1986: 58). Slično tome, politički oportuniteti proistječu iz „bilo kojeg događaja ili šireg društvenog procesa koji služi potkopavanju procjena i pretpostavki na temelju kojih je politički *establišment* strukturiran“ (McAdam, 1982:41).

Osim promjena u strukturi političkog oportuniteta, teorija političkog procesa uzima u obzir organizacijsku snagu i pobunjeničku svijest kao razloge za nastanak kolektivnog djelovanja. Unutarnja organizacijska snaga pretpostavlja prethodno postojanje političkih i potencijalno političkih organizacija koje su postojale u zajednici koja je oštećena. Naposljetku, kognitivno oslobađanje među potencijalnim sudionicima društvenog pokreta proizlazi iz mišljenja da je trenutni politički sustav nezakonit, uvjeravanjem sudionika društvenog pokreta da mogu pridonijeti značajnoj društvenoj promjeni (Tilly, 1978: 135; McAdam, 1982: 38).

Zagovornik koncepta političkog procesa Sidney Tarrow (1994: 1) tvrdi da su društveni pokreti „potaknuti poticajima koje stvaraju politički oportuniteti, spajajući konvencionalne i osporavajuće oblike djelovanja te izgrađujući društvene mreže i kulturne okvire“. Tarrow nadalje tvrdi (1998:71) „da je sukob uže vezan uz oportunitete te ovisi o ograničenjima kolektivnog djelovanja, više nego što je vezan uz trajne društvene ili ekonomske čimbenike koje ljudi doživljavaju“. Međutim, „promjena oportuniteta mora se promatrati usporedno sa stabilnijim strukturalnim elementima poput snage ili slabosti države te oblika represije kojima se ona obično služi“ (*ibid.*).

Tarrow, stoga, smatra oportunitet ključnom varijablom u nastanku društvenog otpora te naglašava da društveni pokreti mogu upotrijebiti već postojeće oportunitete, no i osmisliti strategiju koja će im omogućiti da stvore nove oportunitete u kojima će povećati svoju moć. Tarrow tvrdi da su osim politike, odnosno političkih oportuniteta, dva dodatna čimbenika ključna za objašnjavanje „[n]ačina na koji pokreti postaju žarišta kolektivnog djelovanja te ga koriste protiv svojih protivnika i države“ (1994: 189): strukture mobilizacije i kulturni okviri. Od ta dva pojma, za naše su istraživanje važnije strukture mobilizacije. To su sredstva koja „spajaju ljude na terenu, formiraju koalicije, suprotstavljaju se protivnicima te osiguravaju vlastitu budućnost kada prođe uzbuđenje nakon vrhunca mobilizacije“ (Tarrow, 1998: 123).

Koncept političkog procesa proširen je i utvrđen pojmom politike sukoba. Tarrow (2011: 16) tvrdi da „politika sukoba nastaje kao reakcija na promjene u političkim oportunitetima i prijetnjama kada sudionici doživljavaju i odgovaraju na različite poticaje: materijalne i ideološke, one koji se temelje na pristranosti i skupini, dugotrajne i epizodne“. McAdam, Tarrow i Tilly definiraju politiku sukoba kao „epizodnu, javnu, kolektivnu interakciju među onima koji iznose zahtjeve i njihovim predmetima kada je (a) barem jedna vlada podnositelj zahtjeva, predmet zahtjeva, ili stranka zahtjeva te (b) zahtjevi bi, ako se ostvare, utjecali na interese barem

jednog podnositelja zahtjeva“ (2001: 5). U politici sukoba događa se niz interakcija među mnoštvom suparnika. Prema tome, ishod interakcija između skupina izazivača te između njih i vlasti očituje se u dinamici kruga (Tarrow, 2012: 201).

S obzirom na to da je politika sukoba po svojoj prirodi dinamična i interaktivna (McAdam, Tarrow i Tilly, 2001: 73), Tarrow smatra da se ona najbolje može konceptualizirati tako da se promatra kao proces (2012: 200). On tvrdi da „ljudi sudjeluju u politici sukoba kada se obrasci političkih oportuniteta i ograničenja promijene, te se zatim strateški upotrijebe repertoar kolektivnog djelovanja, stvarajući time nove oportunitete koje drugi koriste kako bi proširili krugove sukoba“ (Tarrow, 2011: 28-29). Stoga, uspješan krug sukoba može se objasniti pomoću četiri elementa politke sukoba: (i) širenje strukture političkog oportuniteta; (ii) stvaranje sukoba; (iii) mreže i strukture mobilizacije; te (iv) repertoar sukoba (Tarrow, 1998; Tilly, 1978).

Metode istraživanja

Kako bismo ustanovili koji su društveni trendovi podržavali nastanak religiozne politike u Hrvatskoj, oslonit ćemo se na koncept političkog oportuniteta koji tvrdi da je uzročno-posljedični značaj političkih oportuniteta presudan za nastanak društvenog pokreta te da se kolektivno djelovanje treba proučavati sistematskom katalogizacijom i analizom događaja koji uključuju sukob (Tilly, 1978: 41-85; McAdam, 1982). Nadalje, htjeli smo ustanoviti koja se motivacija krije iza biranja pravne mobilizacije kao načina postizanja cilja pokreta. Stoga ćemo objasniti zašto je religiozno-politički pokret upotrijebio pravne norme kao repertoar sukoba. Tako ćemo vidjeti da pravne norme mogu igrati važnu ulogu ne samo u osnivanju društvenog pokreta, već i u njegovoj regrutaciji te izgradnji njegovih organizacijskih sredstava, kao i u mobilizaciji i demobilizaciji njegovih sudionika.

Kako bismo istražili rast konzervativnog religiozno-političkog pokreta u Hrvatskoj, referendumsku inicijativu koja je dovela do ustavne izmjene definicije braka u Ustavu te načine na koje se institucije mogu upotrijebiti kao sredstvo postizanja društvene promjene, poslužili smo se produbljenim intervjuima. Proveli smo deset polustrukturiranih produbljenih intervjua sa stručnjacima i aktivistima civilnog društva, kako iz liberalnog, tako iz konzervativnog spektra civilnog društva u Hrvatskoj, te smo tako uspjeli prikupiti podatke o repertoaru društvenog pokreta. Zanimalo nas je njihovo mišljenje o usponu konzervativnog aktivizma u Hrvatskoj. Osobito smo se usredotočili na razumijevanje njihove namjere da definiraju brak ustavnim putem. Također smo htjeli razumjeti kako su promjene u zakonskom i institucionalnom okviru pridonijele referendumskoj inicijativi koja je zahtijevala valorizaciju konzervativno-katoličkih vrijednosti u tekstu Ustava. Na kraju, htjeli smo, koliko god je to moguće, preispitati mogućnost da su referendumske inicijative poslužile kao sredstvo pozicioniranja novih političkih aktera u sferi hrvatske politike.

Deset intervjuiranih sugovornika bili su znanstvenici i stručnjaci (4), predstavnici liberalnih organizacija civilnog društva (3) te predstavnici konzervativnih organizacija civilnog društva (3) koji čine srž religiozno-političkog pokreta. Za intervju su osobito bili važni voditelji i odvjetnici religiozno-političkog pokreta jer su oni bili iznijeli pitanje referendumske inicijative te zatražili ocjenu zakonitosti vladinih odluka u ime organizacija pokreta. Aktivna uključenost ostalih sugovornika u civilno društvo u Hrvatskoj ili stručni interes za to opravdava ih kao važne izvore informacija.

Struktura religiozno-političkih aktera u Hrvatskoj

Mobilizacija religioznih prava pojavila se u Sjedinjenim Američkim Državama 1970-ih godina kao odgovor na obilje progresivnih zakona (Chow, 2012: 1471; Wilcox i Robinson, 2010; Shields, 2009; Amenta i Caren, 2004; Green, Rozell i Wilcox, 2003). Potom su, kao odgovor na proces sekularizacije u Zapadnoj Europi te u većini srednjoeuropskih i istočnoeuropskih zemalja (Ančić i Zrinščak, 2012: 22; Pickel i Sammet, 2012), konzervativne organizacije zahtijevale zaštitu kršćanskih vrijednosti u zakonodavstvu i socijalnim politikama europskih institucija i državnih vlada. Okosnica njihovih zahtjeva vrtila se oko tri skupa ideja: potrebe da se očuva tradicionalna obitelj, prava na život te religiozne slobode (Hodžić i Bijelić, 2015).

Hrvatski religiozno-politički pokret sastoji se od desetak konzervativnih građanskih organizacija koje su osnovane tijekom prošlog desetljeća. One promiču tradicionalne ili katoličke vrijednosti, zagovaraju aktivno sudjelovanje građana u društvu i politici, bave se *pro-life* aktivizmom te se protive pobačaju, tvrde da pravo na brak i osnivanje obitelji treba pripadati isključivo jednom muškarcu i jednoj ženi, poriču autonomnost države da određuje obrazovne programe koji se bave osjetljivim problemima kao što su kontracepcija, edukacija o rodnim ulogama itd.

Korijeni prvog očitovanja konzervativne mobilizacije sežu do 2006. godine, kada se udruga *Glas roditelja za djecu – GROZD* otvoreno usprotivila uvođenju obrazovnog programa za spolni odgoj u školama (Bijelić, 2008). *GROZD* je osnovan kako bi se zalagao za program utemeljen na spolnoj apstinenciji te izgrađen prema katoličkom pogledu na obitelj, spolnost i rodne uloge. Druge dvije udruge, *Udruga za cjeloviti spolni odgoj Teen star* i *Reforma – udruga za promicanje etike, morala, obiteljskih vrijednosti i ljudskih prava* povezuje Ladislav Ilčić kao istaknuta ličnost. Udruga *Teen Star* promiče poseban program o odgovornom spolnom ponašanju koji se nudi tinejdžerima u školama ili župama s ciljem očuvanja nevinosti svojih sudionika ili prekida spolne aktivnosti sudionika koji su prethodno bili spolno aktivni. *Reforma* se protivi uvođenju spolnog odgoja u školske obrazovne programe. Udruga *Teen Star* član je međunarodne udruge *TeenSTAR International* koja je povezana s *Centrom za prirodno planiranje obitelji* u Washingtonu.

Udruga *Vigilare* (latinski izraz za „vigilantan, biti budan“) registrirana je kao udruga koja „potiče sudjelovanje građana u civilnim i političkim sektorima društva te očuvanje dostojanstva i prava pojedinca, obitelji i životnih vrijednosti“. *Vigilare* se uglavnom bavi aktivizmom na internetu, pozivajući svoje simpatizere da šalju e-mailove političarima i direktorima institucija kada smatraju da je došlo do kršenja tradicionalnih vrijednosti. Na taj način *Vigilare* je uveo jedan oblik građanskog aktivizma na koji hrvatski građani i institucije nisu navikli.

Građanska udruga *Centar za obnovu kulture – COK* osnovana je s ciljem educiranja i osposobljavanja budućih konzervativnih vođa, a oslanja se na „mišljenje da, ako se kultura može obnoviti, onda se i politička scena može izliječiti“ (Bartulica, 2013: 22). Zadaća *Centra za obnovu kulture* slična je onoj *Centra za obnovu Europe*, paneuropske konzervativne udruge koja se opisuje kao „neovisna, neprofitna, nestranačka, obrazovna i kulturna organizacija posvećena promoviranju i zaštiti zapadnjačkog ideala civiliziranog, humanog i slobodnog društva“.

Zadaća ovih konzervativnih građanskih organizacija često je višestruka jer neke od njih, npr. *GROZD*, *Vigilare* i *Centar za prirodno planiranje obitelji* također se predstavljaju kao

zagovaratelj *pro-life* ideja. Nekoliko drugih *pro-life* udruga osnovalo je krovnu organizaciju *Hrvatski savez za život 'CRO-VITA'* koja „okuplja udruge, inicijative, pokrete, projekte i individualne članove s idejom i provođenjem osnovnog cilja: zaštita ugroženog ili nezaštićenog ljudskog života i ljudskog dostojanstva od začeca do prirodne smrti“. *Hrvatski savez za život 'CRO-VITA'* poslužio je 2013. godine kao lokalni ekspozitorij *pro-life* inicijative građana Europske unije pod nazivom *One of Us* (hrv. *Jedan/jedna od nas*), koju je organizirala i koordinirala neprofitna udruga *European Federation for Life and Human Dignity* (hrv. *Europska federacija za život i ljudsko dostojanstvo*).

Osim zagovaratelja katoličkih vrijednosti i *pro-life* aktivista, postoji skupina konzervativnih građanskih organizacija u središtu čijeg se aktivizma nalazi zaštita braka i tradicionalne obitelji. To su *Udruga za promicanje obiteljskih vrijednosti 'Blaženi Alojzije Stepinac'*, *Centar za prirodno planiranje obitelji*, *Obiteljsko obogaćivanje*, te *Reforma*.

Naposljetku, ne možemo se ne osvrnuti na to da su svi istaknuti akteri hrvatskog religiozno-političkog pokreta isprva bili ili i dalje jesu aktivni članovi stranke *Hrvatski rast – HRAST* koja je 2010. godine registrirana kao politička stranka ili u stranci *Hrast – Pokret za uspješnu Hrvatsku* koja je osnovana nakon raspuštanja prve stranke. Usprkos činjenici da je politički akter, stranka *Hrvatski rast*, koju je osnovalo nekoliko konzervativnih katoličkih nevladinih organizacija kojima se pridružilo nekoliko marginalnih konzervativnih stranaka, političara i javnih intelektualaca, predstavlja se kao „hrvatski politički pokret koji okuplja političke stranke, građanske organizacije, građanske inicijative i istaknute pojedince“ koji su tradicionalno konzervativni.⁶ Predsjednica stranke bila je Željka Markić, vodeća ličnost konzervativne građanske inicijative *U ime obitelji*. Vođa stranke *Hrast – Pokret za uspješnu Hrvatsku* je Ladislav Ilčić, aktivist konzervativnog civilnog društva koji se pojavio promovirajući katolički moral i vrijednosti u zdravstvenom odgoju te kasnije kao lokalni političar u Varaždinu i kratkotrajno kao zastupnik u Hrvatskom saboru koji je 2015. godine izabran s liste HDZ-a. Budući da je prva verzija *Hrasta* prestala postojati, stranka koja je kasnije osnovana politički je aktivna, djeluje u skladu s Europskim kršćanskim političkim pokretom te trenutačno ima jednog predstavnika u Saboru.

Građanska inicijativa *U ime obitelji* stupila je na scenu kada je koalicija lijevog centra najavila da namjerava zakonski urediti prava i obveze istospolnih partnera (kao što su socijalna prava, pravo na zdravstveno osiguranje te pravo na nasljeđivanje). Inicijativu *U ime obitelji* predstavila je njena (neslužbena) voditeljica Željka Markić kao inicijativu koja „okuplja pojedince, obitelji i brojne građanske organizacije kojima je u cilju promicanje braka između muškarca i žene kao temeljna vrijednost društvenog reda i jamstvo trajne pravne zaštite djece, braka i obitelji“ (Stanić, 2013).

Temeljni okvir u procesu uokvirivanja religiozno-političkog pokreta je zaštita vrijednosti (katoličke) većine te prevlast katoličkog identiteta u hrvatskom društvu kroz očuvanje tradicionalne obitelji. Dosada se neokonzervativna agenda u Hrvatskoj bavila trima pitanjima: zaštitom tradicionalne obitelji, pružanjem otpora uvođenju spolnog odgoja, te zabranom pobačaja. Ovakav tematski skup odražava njihovu usklađenost sa širom europskom neokonzervativnom agendom.

⁶ „Hrvatski rast – Hrast: Vrijednosna programska polazišta“, *Portal hrvatskog kulturnog vijeća*, 28. lipnja 2011., na <https://www.hkv.hr/izdvojeno/vai-prilozi/ostalo/prilozi-graana/7810-hrast.html>.

Prvi cilj zaštite tradicionalne obitelji uspješno je artikuliran kroz građansku inicijativu *U ime obitelji* koja je uspjela uvrstiti definiciju braka u tekst Hrvatskog ustava kao zajednice između muškarca i žene. Na taj su način uspjeli uspostaviti ustavnu zabranu istospolnog braka i nemogućnost izjednačavanja braka LGBT osoba. Za izmjenu zakonodavstva potrebna je jednostavna većina glasova u Saboru, dok izmjena Ustava zahtijeva tri četvrtine ukupnih glasova u Saboru. Međutim, zakonodavna inicijativa građana postaje tekst Ustava ako je u nacionalnom referendumu većina birača glasala u korist referendumske inicijative. Da bi inicijativa bila valjana, deset posto od svih glasača u zemlji mora je prvotno podržati. No unatoč uspjehu referenduma za građansku inicijativu *U ime obitelji*, organizacije konzervativnog civilnog društva i dalje se protive Zakonu o civilnom partnerstvu. Oni tvrde da je zakon neustavan jer prepoznaje isto ono pravo na instituciju civilnog partnerstva koje je sadržano u instituciji braka (Radelj, 2014). Prema tome, čini se da se ideološkim borbama oko braka i tradicionalne obitelji još uvijek ne nazire kraj.

Kao drugo, religiozno-politički pokret protivi se uvođenju zdravstvenog i građanskog odgoja u školski obrazovni program uz obrazloženje da se učenje o spolnosti u osnovnim i srednjim školama protivi pravima i interesima roditelja da podučavaju svoju djecu u skladu s vlastitim vrijednosnim sustavima. Oni tvrde da bi roditelji trebali imati slobodu odlučivanja za onu varijantu zdravstvenog odgoja koja je u skladu s njihovih roditeljskim vrijednosnim sustavom.

Osim toga što su slale otvorena pisma ministrima socijalne politike ili obrazovanja, udruge *GROZD* i *Reforma* podnijele su u prosincu 2013. godine prijedlog za ustavnu ocjenu vladine „Odluke o uvođenju, praćenju i vrednovanju provedbe Kurikuluma zdravstvenog odgoja u osnovnim i srednjim školama“. Nakon što je Ustavni sud ukinuo odredbu o uvođenju zdravstvenog odgoja u obrazovne programe osnovnih i srednjih škola jer nisu ispunjeni postupovni uvjeti, predstavnik *GROZD*-a izjavio je kako je „[Ustavni] sud prepoznao ono što su roditelji, skupine konzervativnih nevladinih organizacija, Katolička Crkva, inicijativa *U ime obitelji* te druge veće religije u Hrvatskoj cijelo vrijeme govorili – da je ministar obrazovanja na prisilan i nedemokratski način uveo program spolnog odgoja koji je bio uporište za uvođenje rodne ideologije i indokrinaciju hrvatske djece protivno volji njihovih roditelja te protivno članku 63. Hrvatskog ustava i drugih europskih propisa i zakona koji tvrde da roditelji imaju isključivu odgovornost i slobodu da odgoje svoju djecu u skladu sa svojim vrijednostima“ (LifeSite, 2013). Premda Ustavni sud nije temeljio svoju odluku na obrazloženjima koja su predložile organizacije društvenog pokreta, već samo na neprikladnim postupovnim uvjetima, pokret je prezentirao odluku Ustavnog suda kao pobjedu. Utjecaj konzervativnih aktera u oblikovanju budućeg obrazovnog programa može se vidjeti u interesu koji ti akteri pokazuju u oblikovanju obrazovne reforme koju Ministarstvo obrazovanja provodi. Otvoreni zagovaratelji tradicionalnih i katoličkih vrijednosti zauzeli su neka od vodećih mjesta u timu stručnjaka za provođenje obrazovne reforme. Nadalje, nedavne promjene u nacrtu Zakona o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi pokazuju da je sadašnja vlada voljna uzeti u obzir vrijednosti koje roditelji preferiraju, osiguravajući paralelni obrazovni sadržaj u vezi tema koje bi mogle utjecati na oblikovanje osobnih stavova, vrijednosti i preferiranog ponašanja.

Inicijativa *U ime obitelji* poslužila se pravnom mobilizacijom, podnošenjem zahtjeva za ocjenu ustavnosti Obiteljskog zakona nakon što je 2014. godine donesena sveobuhvatna reforma Obiteljskog zakona. Zanimljivo, niz organizacija i pojedinaca, kako s liberalne, tako i s

konzervativne strane političkog spektra, dovelo je u pitanje ustavnost Obiteljskog zakona, čiju je primjenu Ustavni sud u konačnici obustavio.

Treća tema kojom se religiozno-politički pokret bavi je zaštita života od njegova začeca pa sve do prirodne smrti. Jedna od prvih bojišnica na kojoj su izraženi religiozno-politički zahtjevi bila je zakonska odredba o medicinski potpomognutoj oplodnji. Na primjer, u veljači 2012. godine, predstavnici građanske inicijative *I ja sam bio embrij*, koju su osnovale organizacije civilnoga društva *Vigilare* i *Fertility Care*, predstavili su zakonodavni prijedlog u Hrvatskom saboru koji bi pridonio rješavanju problema s neplodnosti kod parova, pri čemu su zagovarali prirodno začecje i protivili se zamrzavanju embrija u svrhu umjetne oplodnje. Izglasavanje uvođenja zakona o medicinski potpomognutoj oplodnji odvijalo se u srpnju 2013. godine te zakon nije dobio podršku stranaka desnog centra. Hrvatska biskupska konferencija proglasila je zakon „duboko nemoralnim i nehumanim jer će raskinuti temeljne vrijednosti obitelji i braka“ (Glas Koncila, 2012). Damir Jelić, potpredsjednik HDZ-a koji je u to vrijeme bio najveća oporbena stranka, usporedio je novi zakon s „ljudskim tragedijama Holokausta i zločinima komunističkog režima“ (*ibid.*). Već u srpnju 2012. godine građanska inicijativa *I ja sam bio embrij* i organizacija civilnoga društva *Vigilare* dale su zajedničku izjavu u kojoj je po prvi puta spomenuto pozivanje na ustavni referendum: „Nemamo druge opcije nego da iskoristimo prava sadržana u Hrvatskom ustavu koja pružaju građanima mogućnost da sazovu referendum kako bi ukinuli ovaj zakon. Ovo će sigurno biti moguće jer nismo više 'tiha većina'. Ustavna tužba i referendum zadnja su linija obrane koja je preostala građanima, no naši naponi neće prestati kršenjem ovog lošeg zakona“ (*ibid.*).

Konzervativne i katoličke udruge nedavno su poduzele niz aktivnosti kojima se protive seksualnim i reproduktivnim pravima, koja su u Hrvatskoj legalizirana od 1970-ih godina. Zanimljivo, u istom tom razdoblju smanjio se broj medicinskih specijalista koji obavljaju pobačaj, zbog priziva savjesti. Primjerice, tijekom korizme se od 2014. godine diljem zemlje organiziraju molitvena bdijenja pod nazivom *40 dana za život* ispred javnih bolnica koje obavljaju pobačaj. Molitvena bdijenja predstavljaju novitet u repertoaru građanskog aktivizma, te su vjerojatno nadahnuta i uvezena iz američkih i zapadnoeuropskih *pro-life* inicijativa. Molitvena bdijenja u Hrvatskoj koordinira *Međunarodna ekumenska molitvena inicijativa za nerođeni život*, što potvrđuje da ovakav razvoj repertoara otpora ima međunarodnu podršku.

Otvaranje *pro-life* agende kojom se služe organizacije koje pripadaju religiozno-političkom pokretu može se objasniti kao puko usvajanje stranih repertoara, s obzirom na to da zakonodavac nikako nije najavio da namjerava promicati pobačaj kao kontraceptivno sredstvo te vlada ni na koji način nije prethodno najavila da će izmijeniti ijedan zakon o reproduktivnim pravima. Međutim, u veljači 2017. godine Ustavni sud je odbacio neriješeni zahtjev za ocjenom ustavnosti takozvanog zakona o pobačaju iz kasnih 1970-ih. Konzervativne i katoličke udruge *U ime obitelji*, *Hrvatski pokret za život i obitelj* te *Hrvatski katolički zbor 'MI'*, kao i nekoliko građana, podnijelo je dodatne pritužbe Ustavnom sudu da podrži originalni zahtjev za ocjenom ustavnosti.

Prema tome, pokret, kao i njegova organizacija ustavnog referenduma o definiciji braka, djeluje preventivno, pokušavajući ograničiti potencijalnu liberalizaciju reproduktivnih prava. Ovo konkretno pitanje najavljeno je još 2013. godine kao budući pokušaji pokreta da preoblikuje pravni sustav, s obzirom na to da je Krešimir Miletić, jedan od voditelja religiozno-političkog

pokreta, izjavio da „će otvoriti raspravu o svim relevantnim pitanjima u društvu, uključujući i ono u vezi zakona o pobačaju koji je bio izglasan tijekom komunističke vlasti“ (Čurić, 2013).

Zanimljivo, baveći se svim ovim temama, aktivisti konzervativnog civilnog društva dosljedno koriste diskurs o ljudskim pravima kako bi opravdali svoje zahtjeve. Konzervativne organizacije i pokreti u Zapadnom svijetu često upotrebljavaju diskurs o ljudskim pravima kao repertoar sukoba, referirajući se na pluralizam te demokratska načela i vrijednosti.⁷ Jedan od naših intervjuiranih sugovornika smatrao je da „diskurs o ljudskim pravima, koji obično koriste ljevičarske liberalne organizacije, učinio ih je istaknutima, čak ih je distancirao od Crkve koja je tradicionalna, konzervativna“. Kao drugo, oni uzimaju koncept ljudskih prava kao diskurs obrazlaganja. Primjerice, oni manipuliraju pravnim diskursom i interpretiraju pravo roditelja da odlučuju o tome na koji će način njihova djeca učiti o spolnosti i rodnoj ravnopravnosti, pravo na ravnopravnost braka, pravo na donošenje slobodnih i autonomnih odluka po pitanju reproduktivnog života pojedinca te slobodu religioznog uvjerenja da odgovara katoličkom nauku i vrijednostima. Povrh toga, u zemlji u kojoj se značajan udio stanovnika izjašnjava kao katolički vjernici (gotovo 80% prema popisu iz 2011. godine), religiozno-politički pokret smatra se legitimnim da zastupa moralnu, katoličku većinu.

Rasprava

Širenje strukture političkog oportuniteta:

Smanjeni uvjeti za referendum

Hrvatski ustav je bio izmijenjen prije 1. srpnja 2013. godine, kada je Hrvatska ušla u Europsku uniju. Prvotno je Ustav zahtijevao da više od polovice svih registriranih birača glasa u korist referenduskog pitanja kako bi referendum bio valjan. Političke elite, realistično očekujući da u klimi apatije značajnog broja birača odaziv ne bi zadovoljio ovaj uvjet, ukinule su prag za nacionalni referendum (Butković, 2017; Gardašević, 2015; Horvat-Vuković, 2014). Nadalje, Ustav sadrži odredbu da Sabor treba sazvati referendum o prijedlozima za izmjenu Ustava kada deset posto od ukupnog biračkog tijela u zemlji to zatraži, te da su odluke koje se donesu u referendumu obvezujuće.

Željka Markić, neslužbena voditeljica religiozno-političkog pokreta, izjavila je da je aktivnost inicijative motivirana francuskim pokretom *Protest za sve* (fran. *La Manif Pour Tous*), koji je organizirao masovni prosvjed u Parizu protiv istospolnog braka u studenom 2012. godine. Markić je istaknula: „Izvukli smo pouku iz događaja u Francuskoj, u kojima su milijuni ljudi izašli na ulicu da bi poslali poruku predsjedniku Hollandu da ne prihvaćaju izjednačavanje istospolnih veza i braka. Smatramo da je dobro razriješiti ovakvo važno pitanje mirnim putem, putem demokratskih procesa koji su dostupni svim hrvatskim građanima“ (Ciglencečki, 2013).

⁷ U svom istraživanju o kršćanskoj desnici, Jennifer S. Butler (2006) primijetila je, primjerice, da kršćanski desničarski društveni pokret koristi liberalne procedure i prava, koje podupire sporazumima i deklaracijama o ljudskim pravima kako bi unaprijedio konzervativne i restriktivne politike. Cynthia Burack (2008) utvrdila je da kršćanska desnica koristi pojam pluralizma, odnosno, da je raznolikost društveno dobro koje sprečava prevlast jedne određene ideje, za vlastite političke ciljeve usmjerene protiv lezbijske, gej, biseksualne i transrodne (LGBT) zajednice.

Intervjui s ostalim predstavnicima religiozno-političkog pokreta potvrdili su našu početnu pretpostavku da su oni prepoznali promjenu u zakonu o referendumu kao strukturu oportuniteta. Jedan od sugovornika izjavio je da je jedan lokalni referendum⁸ poslužio kao inspiracija. Shvaćajući da su uvjeti za lokalne referendume mnogo stroži od nacionalnih, religiozno-politički akteri odlučili su iskoristiti priliku, znajući da uspjeh u referendumu legitimizira njihove zahtjeve te ih čini pravno obvezujućima, a ujedno ih štiti od toga da s lakoćom budu odbačene. Pokret se oslonio na referendum kao na jedan oblik participativne demokracije, znajući da će građani u njemu vidjeti odgovor na smanjenu mogućnost sudjelovanja u procesu donošenja političkih odluka. Pokret je stoga prepoznao nišu birača koji su nezadovoljni politikom i koji su svoje nepovjerenje u vodeće političke institucije iskazivali na način da su odlučili ne izlaziti na različite izbore.⁹ To je osiguralo dodatnu šansu za uspjeh referendumske inicijative jer je trebalo mobilizirati samo određeni udio građana koji su bili spremni dati svoj glas, jer nije postojao prag da bi rezultati bili obvezujući.

Građanska inicijativa *U ime obitelji* uspjela je prikupiti 749.316¹⁰ potpisa u razdoblju od dva tjedna u svibnju 2013. godine. Inicijativu su podržale konzervativne političke stranke (parlamentarne i neparlamentarne), Katolička Crkva i većina drugih vjerskih zajednica. Vladajuća ljevičarska koalicija usprotivila se izmjeni Ustava, zajedno s brojnim liberalnim organizacijama koje se bore za ljudska prava te većinom hrvatskih medija. Ustavni sud nije raspravljao o ustavnosti referenduskog pitanja jer Hrvatski sabor to nije zatražio od Ustavnog suda.

Ustavni referendum održao se 1. prosinca 2013. godine te je glasovalo 37,9% birača s pravom glasa. Državno izborno povjerenstvo objavilo je da je 65,87% glasalo za, 33,51% je glasalo protiv, a 0,57% glasačkih listića bilo je nevaljano.

Međutim, ovo nije bila jedina referendumska inicijativa građanske inicijative *U ime obitelji*. Politička narav njenog aktivizma očitovala se najprije 2014. godine, kada je inicijativa počela prikupljati potpise za referendum za promjenu izbornog sustava, te zatim 2015. godine, kada je *U ime obitelji – projekt Domovina* registrirana kao politička stranka te je sudjelovala u parlamentarnim izborima te godine, premda nije osigurala nijedno mjesto u Saboru. Godine 2014. inicijativa je pokušala promijeniti Ustav i izborno zakonodavstvo kako bi uvela preferencijalno glasovanje, pri čemu bi birači, a ne čelnici stranaka, imali prevladavajući utjecaj na izbor kandidata. Pod geslom „Birajmo zastupnike imenom i prezimenom“, peticiju je

⁸ Građanska inicijativa *Srđ je naš* mobilizirala je u travnju 2013. godine stanovnike Dubrovnika da se usprotive izgradnji golf parka na visoravni Srđ iznad Dubrovnika, pozivajući ih na lokalni referendum. Premda je inicijativa uspjela prikupiti dovoljan broj suglasnih potpisa za sazivanje referenduma, sâm referendum nije uspio jer je glasalo manje od 50% birača u Dubrovniku. Naime, pojavilo se samo 31,5% birača na biračkim mjestima kada se referendum održavao, dok je Zakon o referendumu postavio prag od više od polovice ukupnog broja registriranih birača.

⁹ Primjerice, izlaznost birača na lokalnim izborima koji su se održali u svibnju 2013. godine iznosila je u prosjeku tek 13,55% (Državno izborno povjerenstvo Republike Hrvatske, 2013). Izlaznost birača na izborima za Europski parlament koji su se održali u svibnju 2014. godine iznosila je 25,24% (Državno izborno povjerenstvo Republike Hrvatske, 2014a). Posljednji predsjednički izbori koji su se održali u prosincu 2014. godine, međutim, potvrdili su porast u broju sudionika jer je izlaznost birača iznosila 47,12% u prvom krugu te 59,05% u drugom krugu (Državno izborno povjerenstvo Republike Hrvatske, 2014b).

¹⁰ Trebalo im je tek nešto iznad 400.000 potpisa da bi inicijativa bila uspješna.

potpisalo 380.649 birača,¹¹ gotovo upola manje nego što je inicijativa prikupila za prvi referendum. Činjenica da je manji broj građana podržao ovu inicijativu može se objasniti time što su sve parlamentarne političke stranke, uključujući i onu najveću, Hrvatsku demokratsku zajednicu, koja je otvoreno podržavala prvu referendumsku inicijativu, bile protiv druge inicijative. Međutim, široka podrška ideji inicijative signalizirala je političkim strankama da građani podržavaju preferencijalno glasovanje. Izmjene izbornog zakonodavstva iz veljače 2015. godine donijele su biračima pravo da u parlamentarnim izborima iz 2015. i 2016. godine podrže jednog određenog kandidata sa stranačkog popisa.

Druge strukture oportuniteta koje je religiozno-politički pokret prepoznao bila je visoka razina nezadovoljstva javnosti vladajućom politikom te pogoršanje ekonomske situacije. U zemlji u kojoj su široko rasprostranjeni korupcija¹² i znatno nepovjerenje u političke institucije,¹³ ljudi su se okrenuli novim oblicima političkog aktivizma koji se čini nekompromitiranim te izražava brigu za tradicionalne vrijednosti. Nedostatak povjerenja u političke institucije stavlja pod rizik spremnost građana da podrže nove državne politike (u Hrvatskoj su to bile najave ministra uprave Republike Hrvatske iz vlade lijevoga centra da će izjednačiti prava i obveze istospolnih parova s onima drugih bračnih parova te uvesti zdravstveni i građanski odgoj i obrazovanje u školski obrazovni program). Osim toga, aktualna ekonomska kriza, koja je u slučaju Hrvatske trajala više od šest godina te mjere štednje koje su uslijedile, pridonijele su padu popularnosti vlade.

Stvaranje sukoba: Uokvirivanje ugrožene obitelji

Tarrow (2011: 120) tvrdi da društveni pokreti „ne izmišljaju nove oblike sukoba ni iz čega, već uvode inovacije unutar i oko repertoara ugrađenih u kulturu“. Religiozno-politički pokret uspio je pridobiti podršku za svoj cilj uzimajući koncept obitelji umjesto heteroseksualnog braka kao središnji okvir. Naš sugovornik dodaje: „Ovdje se radilo o zastupanju vrijednosti čitavog društva. Mislim da ljudi nisu mislili samo na brak, kao definiciju. Nisu to htjeli prikazati tek kao pravno pitanje, već kao borbu za ono u što vjeruješ i što se pokazalo ispravnim u prošlosti. To znači da je obitelj najbolje mjesto za odgajanje djece. Nažalost, pravne mogućnosti bile su takve, smisao i jednostavnost u prezentiranju zahtijevaju jednostavnost u pitanju.“

Literatura o društvenim pokretima upućuje na to da emocije mogu igrati ključnu ulogu u procesima mobilizacije (Aminzade i McAdam, 2001; Goodwin, Jasper i Polletta, 2001; Summers-Effler, 2002). Doista, mobilizacija građana koji su iskazali svoju podršku inicijativi koristila se emocijama, s obzirom na to da je inicijativa sistematično uokvirivala očuvanje ugrožene obitelji i ugroženih vrijednosti kao cilj svog aktivizma. To je bilo jasno iz samog naziva inicijative (*U ime obitelji*), od argumenata da je obitelj najbolje mjesto za odgoj djece do tvrdnje da djeca koja žive u obiteljima s jednim biološkim roditeljem ili sa homoseksualnim roditeljima nužno trpe spolno, emocionalno i fizičko zlostavljanje.

¹¹ Ustavni sud objavio je u prosincu 2014. godine da inicijativa nije uspjela prikupiti dovoljan broj potpisa da bi pokrenula drugi referendum, jer je sud utvrdio da je bilo potrebno 404.252 potpisa za sazivanje referenduma.

¹² Podatci Globalnog barometra korupcije za 2013., istraživanja javnog mnijenja o pogledima na korupciju i iskustvima vezanima uz nju, otkrila je da 72% ispitanika u Hrvatskoj misli da su političke stranke korumpirane ili vrlo korumpirane, dok 63% ispitanika drži da je sabor korumpiran ili vrlo korumpiran (*Transparency International*, 2013).

¹³ Političke stranke, sabor i vlada institucije su koje, prema brojnim nedavnim istraživanjima, uživaju najmanje povjerenja građana (Budak i Rajh, 2012).

Na samom početku djelovanja inicijative, njena neslužbena voditeljica, Željka Markić, izjavila je da je referendum izabran kao sredstvo djelovanja „kako bi se zajamčila nemogućnost mijenjanja nečega toliko temeljnog za društvo kao što je brak, a prema tome i obitelj te sva prava koja proizlaze iz braka, poput posvajanja djece, izmjenom Obiteljskog zakona ili bilo kojeg drugog zakona“ (Stanić, 2013). Nadalje, Markić je u više navrata ponovila da je referendum izabran kao jedna od aktivnosti inicijative jer su organizatori očekivali da će „referendum zajamčiti ustavnu zaštitu braka kao zajednice između žene i muškarca, te da će pokazati političarima u aktualnoj i budućim vladama kakvo je mišljenje hrvatskog društva u vezi tako važnih pitanja kao što su brak, obitelj i posvojenje“ (Ciglencečki, 2013).

Dio javnosti vrlo je vjerojatno bio obmanut navodnim znanstvenim podacima koje je pokret pružio, uključujući javne tribine Judith Reisman, američke akademske i konzervativne aktivistice koja osuđuje rad sociologa Alfreda Kinseyja. U svojim je tribinama, održanima u veljači 2013. godine na Fakultetu političkih znanosti i Filozofskom fakultetu u Zagrebu, kao i u Hrvatskom saboru, Reisman osudila spolni odgoj i homoseksualna prava kao agendu protiv koja je usmjerena protiv obitelji i koja podržava pedofiliju. Željka Markić često puta je izjavila da je takozvano teksaško istraživanje dokazalo da se djeca koja žive s homoseksualnim roditeljima „u prosjeku nalaze u znatno nepovoljnijoj situaciji u usporedbi s djecom koja su odgojena u cjelovitoj obitelji koju čine vjenčani, biološki majka i otac“ (Regnerus, 2012). Hrvatsko sociološko društvo osudilo je navedeno istraživanje, te je izjavilo da je ovo akademsko istraživanje netočno i pristrano (Hrvatsko sociološko društvo, 2013). No članovi religiozno-političkog pokreta nisu se dali pokolebati. Vice John Batarelo je, primjerice, izjavio kako „je znanstveno dokazano da su djeca uspješnija, sretnija i ambicioznija tamo gdje je sretan brak i sretna obitelj“ (Hudelist, 2013).

Nadalje, inicijativa se mudro poslužila emocijama u obraćanju javnosti i javnim nastupima svojih voditelja, kao i u svojoj kampanji (npr. korištenjem obrisa obitelji s majkom i ocem koji drže svoje dijete za ruku, koji je središnji logotip referendumske kampanje, ili prikazivanjem sretne mlade obitelji s malim djetetom, što je internetski identitet udruge *GROZD*). Jedan od primjera emocionalne manipulacije je i poster s djevojčicom koja je navodno zaspala unutar crteža svoje preminule majke koji je sama nacrtala na ulici. Mediji su otkrili da je poruka koju ta slika prenosi lažna jer to umjetnička fotografija jedne iranske fotografkinje koja prikazuje njenu nećakinju (V.Š. i R.J., 2013).

Mreže i strukture mobilizacije: Međusobna povezanost konzervativnih aktera

Tarrow (2011: 123-124) tvrdi da se mogu izdvojiti tri različita značenja organizacije pokreta: organizacija kolektivnog djelovanja na mjestu kontakta s protivnicima koje obično nadzire jedna službena organizacija ili savez organizacija; zastupnička organizacija koja ili promiče ili se opire društvenoj promjeni; te „vezivne strukture ili međuljudske mreže koje međusobno povezuju voditelje i simpatizere, središta i periferije, te različite dijelove sektora društvenog pokreta, dozvoljavajući koordinaciju i okupljanje, te omogućavajući postojanost pokreta čak i u nedostatku službene organizacije“. Nadalje, on tvrdi da društveni pokreti ovise o tri razine organizacije: „društvenim mrežama u njihovoj osnovi, organizaciji kolektivnog djelovanja te određenoj mjeri službene organizacije“ (*ibid.*: 183). Treće značenje organizacije pokreta, odnosno, ono značenje koje potvrđuje međuljudske mreže između voditelja pokreta te mreže na prvoj razini organizacije pokreta, odnosno društvene mreže, čini glavnu vezivnu strukturu

hrvatskog religiozno-političkog pokreta. Predstavници liberalnog civilnog društva okupljeni u kampanji *Građani glasaju PROTIV!* tvrdili su da se iza građanske inicijative *U ime obitelji* zapravo krije „jedna marginalna politička opcija“, odnosno konzervativna politička stranka *Hrast* (*Građani glasaju PROTIV*, 2013). Slične su poruke bile objavljene u člancima na portalima i u časopisima koji nisu simpatizirali ideju ustavnog referenduma (R.I., 2013).

Nemoguće je ne primijetiti da pokret predstavlja tek nekoliko pojedinaca koji se pojavljuju u desetak konzervativnih građanskih organizacija, koje su ponekad čak službeno povezane s institucijama Katoličke Crkve. Željka Markić, kao neslužbena voditeljica *U ime obitelji*, bila je bivša predsjednica političke stranke *Hrast*. Ladislav Ilčić, predsjednik stranke *Hrast* u vrijeme održavanja referenduma, bio je bivši predsjednik organizacije civilnog društva *GROZD*. Krešimir Planinić, pravni savjetnik građanske inicijative *U ime obitelji* povezan je preko svoje žene s organizacijom *Marijini obroci*¹⁴. Krešimir Miletić, koji je svojedobno bio povezan s udrugom *Vigilare*, također je i predsjednik *Udruge za promicanje obiteljskih vrijednosti 'Blaženi Alojzije Stepinac'*, član *Hrvatskog bračnog i obiteljskog saveza CRO-BIOS*, te bivši član stranke *Hrast*. Vice Batarelo, predsjednik udruge *Vigilare*, bio je predstojnik Ureda za pastoral obitelji Zagrebačke nadbiskupije. S. Bartulica, predsjednik građanske udruge *Centar za obnovu kulture*, bio je savjetnik bivšem predsjedniku Ivi Josipoviću za vjerska pitanja.

Sugovornici iz konzervativnih građanskih organizacija tvrdili su da isprva nisu bili koordinirani i upoznati jedni s drugima. Naprotiv, izjavili su da su ih zajedničke vrijednosti i interesi povezali te da su zbog toga danas poznanici i prijatelji. Zapravo su međuljudske mreže između voditelja pokreta (desetak udruga i organizacija civilnog društva koje često dijele isti kadar u upravnim odborima i tijelima) pokretačka sila koja stoji iza razvoja identiteta pokreta.

Sugovornici iz liberalnih građanskih organizacija ustvrdili su da su voditelji religiozno-političkog pokreta usko povezani s Katoličkom Crkvom. Međutim, sugovornici iz konzervativnih građanskih organizacija u više su navrata izjavili da je narav njihove inicijative nekonfesionalna i apolitična, ali usprkos tome traže partnere van vjerskih granica, te se predstavljaju kao inicijativa koja djeluje van vjerskih podjela. Izjašnjavaње nekonfesionalnog karaktera inicijative proširilo je mogućnosti sudjelovanja na gotovo sve vjerske zajednice. Ovakav način razmišljanja uistinu je imao strateški učinak, jer je inicijativa uspjela mobilizirati podršku Katoličke Crkve za referendum o definiciji braka, ali isto tako i drugih većih vjerskih zajednica.

Repertoar sukoba: Uloga i moć zakona i politike

Hrvatski religiozno-politički pokret koristi retoriku ljudskih prava, djeluje unutar institucionalnog okvira, te se oslanja na demokratska sredstva poput referenduma. Prenio je konzervativne vrijednosti uglavnom putem institucionalnih sredstava, prvenstveno putem pokušaja vršenja utjecaja na izradu zakonodavstva te obraćanja pravosudnim institucijama, prvenstveno Ustavnom sudu, za sudsku ocjenu ustavnosti zakonodavnih propisa, ali i kao što smo prethodno pokazali, iniciranjem referenduma. Takav repertoar sukoba iznimka je od tradicionalnih aktivnosti društvenog pokreta. Ovaj slučaj u Hrvatskoj predstavlja mogućnost poigravanja unutar postojećeg okvira, kao i mogućnost strateške uporabe normi.

¹⁴ Organizacija civilnoga društva *Marijini obroci* ogranak je međunarodne dobrotvorne organizacije *Mary's Meals* „kojoj je cilju osiguravati pravi obrok svakog školskog dana djeci u najsiriomasišnjim zemljama svijeta“.

Primjerice, pokret se već dva puta oslanjao na instituciju građanskog referenduma te se obraćao Ustavnom sudu da donese odluku o usklađenosti propisa s Ustavom i da ocjeni ustavnost zakonodavstva. Oslanjanje na sudove i referendum predstavlja organizirani pokušaj odupiranja promjenama u strukturi društva. Međutim, ako bi zakon trebao služiti kao instrument društvene promjene, onda to nužno zahtijeva uključivanje pravnih stručnjaka koji su povezani s pokretom i prema tome, kao što naš sugovornik ističe: „(...) stjecanje kredibiliteta i ozbiljnosti. Pokazali su da su to ozbiljni ljudi koji priznaju vladavinu zakona – oni su institucionalisti; oni poštuju sustav i koriste sva raspoloživa sredstva, no istodobno pokazuju da žele promjenu u sustavu, u pravilima igre.“ Osiguravajući uključenost pravnih stručnjaka, ovaj relativno jeftin repertoar sukoba koji je legitimizirao zahtjeve pokreta ne samo pred vlastima, već i pred širom javnosti, povećao je moć hrvatskog religiozno-političkog pokreta.

Zaključak

Društveni pokreti osporavaju ponašanje ili legitimnost specifičnih društvenih ili političkih aktera, okupljajući ljude koji žele preusmjeriti moć. Kada dolazi do političkih interakcija između vlasti i društvenih pokreta koji žele nametnuti tradicionalne ili religiozne vrijednosti osporavajući političku strukturu, narav takvih pokreta je religiozno-politička. Na samom početku ovoga istraživanja opazili smo da religiozno-politički pokret u Hrvatskoj dijeli niz zajedničkih karakteristika s konzervativnim društvenim pokretima koji nastaju i djeluju na globalnoj razini. Hrvatski religiozno-politički pokret, poput sličnih inozemnih pokreta, koristi religiozni identitet i vrijednosti kao pogonsko gorivo za društvenu promjenu. Prema tome, proučavanjem korijena, evolucije i ciljeva religiozno-političkog pokreta koji promiče konzervativne vrijednosti u Hrvatskoj, otkrili smo poveznicu između politike sukoba i društvene promjene.

Naš glavni cilj bilo je otkrivanje načina na koji je religiozno-politički pokret uspio iskoristiti strukturu oportuniteta kako bi osigurao političku moć. Utvrdili smo tri različita oportuniteta koja su pokretu stajala na raspolaganju. Kao prvo, iznimno važna promjena referendumskog zakonodavstva stvorila je povoljan politički kontekst za religiozno-politički pokret da iskoristi politički oportunitet. Drugi oportunitet bili su duboko nepovjerenje u vladajuću politiku te ekonomska kriza kao pokretači promjene koji su išli u korist zahtjevima religiozno-političkog pokreta. Pristalice religiozno-političkog pokreta doživjeli su ga kao nekorumpiranog aktera. Kao treće, voditelji *U ime obitelji* naglašavali su da njihova inicijativa nije bila katolička, već da je nekonfesionalna, te da oni tek djeluju kao građani koji se brinu zbog moralne propasti društva.

Teoretski pristup koji smo odabrali zahtijevao je utvrđivanje društvenih i političkih protivnika pokreta te promjenu u strukturi političkog oportuniteta; procese uokvirivanja pokreta; mrežu i organizaciju pokreta; te repertoar sukoba koji se pozivao na zakon. Utvrdili smo da se politika sukoba može koristiti za pozicioniranje novih političkih aktera. Pokazali smo da je pokret organizirao sukob putem okvira ugrožene tradicionalne obitelji i vrijednosti, premda obitelj uopće nije bilo pitanje ustavnog referenduma. Kapacitet pokreta za sukob bio je osnažen impresivnom organizacijom volontera i pristalica koji su bili spremni na prikupljanje potpisa potrebnih za iniciranje referenduma. Središnja organizacijska snaga bila je pozicionirana u usko povezanom vodstvu pokreta. Vodstvo pokreta osiguralo je ne samo internu organizaciju aktivnosti, već je i predstavljalo zahtjeve pokreta u medijima i javnosti. Iako su međuljudske mreže voditelja služile kao osnovna organizacijska struktura religiozno-političkog pokreta,

podrška nekih političkih stranaka, kao i Katoličke Crkve, značajno je pridonijela organizacijskoj snazi pokreta u krugu sukoba koji smo prethodno opisali. Vodstvo se odlučilo za korištenje strategije koja se poziva na zakonske odredbe, osobito one koje se tiču ljudskih prava i njihove interpretacije te za obraćanje pravosudnim ustanovama (osobito Ustavnom sudu) kao glavni repertoar sukoba. Koristeći pravni diskurs kao repertoar sukoba, poduzetnici društvenog pokreta uspjeli su nametnuti pokret kao vjerodostojnog i legitimnog novog političkog aktera.

Skupine i inicijative koje zagovaraju konzervativne i religiozne vrijednosti u porastu su kako u Europi, tako i u Hrvatskoj. One djeluju reagirajući na izmjene zakonodavstva koje „prijete“ tradicionalnim obiteljskim vrijednostima zbog legalizacije istospolnog braka ili koje prepoznaju pravo homoseksualnih parova na posvajanje djece ili koje uvode obrazovne programe koje se smatraju protivnima vrijednosnim sustavima roditelja. Prema tome, ovo je problem koji će predstavljati veliki politički rascjep u suvremenim društvima.

IZVORI

- Amenta, Edwin, i Caren, Neal. 2004. Political Consequences of Social Movements, u: Ritzer, G. (ed.): *Blackwell Dictionary on Social Movements*. Blackwell. New York: 461-488.
- Aminzade, Ronald, i McAdam, Doug. 2001. Emotions and Contentious Politics, *Mobilization: An International Quarterly*, 7: 107-109.
- Aminzade, Ronald, i Perry, Elizabeth J. 2001. The Sacred, Religious, and Secular in Contentious Politics: Blurring Boundaries, u: Aminzade, R. et al. *Silence and Voice in the Study of Contentious Politics*. Cambridge University Press. New York and Cambridge: 155-178.
- Ančić, Branko, i Zrinščak, Siniša. 2012. Religion in Central European Societies: Its Social Role and People's Expectations, *Religion and Society in Central and Eastern Europe*, 5 (1): 21-38.
- Bartulica, Steven. 2013. Cultural Renewal in Croatia, *The European Conservative*, 7: 19-22.
- Bijelić, Nataša. 2008. Sex Education in Croatia, *European Journal of Women's Studies*, 15 (4): 329-343.
- Budak, Jelena, i Rajh, Edo. 2012. *Corruption Survey in Croatia: Survey Confidentiality and Trust in Institutions*. Ekonomski institut. Zagreb.
- Burack, Cynthia. 2008. *Sin, Sex, and Democracy: Antigay Rhetoric and the Christian Right*. State University of New York Press. Alban.
- Butković, Hrvoje. 2017. The Rise of Direct Democracy in Croatia: Balancing or Challenging Parliamentary Representation?, *Croatian International Relations Review*, 23 (77): 39-80.
- Butler, Jennifer S. 2006. *Born Again: The Christian Right Globalized*. Pluto Press. Ann Arbor.
- Caren, Neal. 2007. Political Process Theory, u: Ritzer, G. (ed.): *Blackwell Encyclopedia of Sociology*. Blackwell Publishing; <[http://nealcaren.web.unc.edu/files/2012/05/](http://nealcaren.web.unc.edu/files/2012/05/Political-) Political-

Process-Theory-_-Blackwell-Encyclopedia-of-Sociology-_-BlackwellReference-Online.pdf>.

- Chow, Jonathan. 2012. Religious politics, u: Anheier, Helmut K., and Juergensmeyer, Mark (eds): *Encyclopedia of global studies*. SAGE Publications. Thousand Oaks, CA: 1471-1474.
- Ciglencečki, Dražen. 2013. Željka Markić: Većina hrvatskog društva ne želi gay brakove, *Novi list*, 18/3/2013; www.novolist.hr/Vijesti/Hrvatska/Zeljka-Markic-Vecinahrvatskog-drustva-ne-zeli-gay-brakove.
- Ćurić, Dražen. 2013. Vođe konzervativne revolucije: Nismo produžena ruka biskupa, *Večernji list*, 2/6/2013; <<http://www.vecernji.hr/hrvatska/vodje-konzervativne-revolucije-nismo-produzena-ruka-biskupa-563103>>.
- Državno izborno povjerenstvo Republike Hrvatske. 2013. Rezultati izbora za članove predstavničkih tijela jedinica lokalne i područne samouprave i općinskih načelnika, gradonačelnika i župana, njihovih zamjenika te gradonačelnika grada Zagreba; <http://www.izbori.hr/2013Lokalni/odaziv/11odazivZup.html>.
- Državno izborno povjerenstvo Republike Hrvatske. 2014a. Rezultati izbora za članove u Europski parlament; <<http://www.izbori.hr/2014EUParlament/rezult/rezultati.html>>.
- Državno izborno povjerenstvo Republike Hrvatske. 2014b. Rezultati izbora za predsjednika Republike Hrvatske; <<http://www.izbori.hr/106pre/rezult/2/rezultati.html>>.
- Gardašević, Đorđe. 2015. Constitutional interpretations of direct democracy in Croatia, *Iustinianus Primus Law Review*, 12 (7): 1-46.
- Glas Koncila*. 2012. Ustavna tužba i referendum posljednja su linija obrane, 29/7/2012; <http://www.glas-koncila.hr/index.php?option=com_php&Itemid=41&news_ID=20895>.
- Goodwin, Jeff, Jasper, James, i Polletta, Francesca. 2001. *Passionate Politics: Emotions and Social Movements*. University of Chicago Press. Chicago.
- Građani glasuju PROTIV. 2013. Iza 'U ime obitelji' zakamuflirana stranka još opasnijih namjera, GONG, 24/11/2013; <<http://gong.hr/hr/izborni-sustav/kampanje/u-gradansku-inicijativu-zakamuflirana-stranka-jos-/>>.
- Green, John C., Rozell, Mark J., and Wilcox, Clyde. 2003. *The Christian Right in American Politics: Marching to the Millennium*. Georgetown University Press. Washington, D.C.
- Hodžić, Amir, i Bijelić, Nataša. 2015. *Neo-conservative Threats to Sexual and Reproductive Health and Rights in the European Union*. CESI. Zagreb.
- Horvat-Vuković, Ana. 2014. Referendum narodne inicijative 2013. – ustavni identitet kao osnova ustavosudskog aktivizma, in: Podolnjak, Robert, and Smerdel, Branko (eds): *Referendum narodne inicijative u Hrvatskoj i Sloveniji: Ustavnopravno uređenje, iskustva i perspektive*. Hrvatska udruga za ustavno pravo. Zagreb: 149-179.

- Hrvatsko sociološko društvo. 2013. Priopćenje za javnost Hrvatskog sociološkog društva povodom opetovanog pozivanja predstavnika/ica inicijative 'U ime obitelji' na tzv. "teksašku studiju"; <<http://www.hsd.hr/web/hr/?start=55>>.
- Hudelist, Darko. 2013. Stjepo Bartulica i Vice Batarelo: Naš plan za konzervativnu Hrvatsku, *Globus*, 10/12/2013; <<http://globus.jutarnji.hr/hrvatska/stjepo-bartulica-i-vice-batarelo--nas-plan-za-konzervativnu-hrvatsku>>.
- Keddie, Nikki R. 1998. The New Religious Politics: Where, When, and Why Do 'Fundamentalisms' Appear?, *Comparative Studies in Society and History*, 40 (4): 696-723.
- Kitschelt, Herbert. 1986. Political Opportunity Structures and Political Protest: Anti-Nuclear Movements in Four Democracies, *British Journal of Political Science*, 16: 57-85.
- LifeSite. 2013. Victory: Croatian court quashes Kinsey-based national sex-ed curriculum, 7/6/2013; www.lifesitenews.com/news/croatian-court-quashes-kinsey-based-national-sex-ed-curriculum.
- McAdam, Douglas, Tarrow, Sidney, i Tilly, Charles. 2001. *Dynamics of contention*. Cambridge University Press. Cambridge.
- McAdam, Douglas. 1982. *Political Process and the Development of Black Insurgency 1930-1970*. University of Chicago Press. Chicago.
- McCarthy, John, i Zald, Mayer. 1977. *The Trend of Social Movements in America: Professionalization and Resource Mobilization*. General Learning Press. Morristown, NJ.
- Meyer, David, i Tarrow, Sidney. 1998. *The Social Movement Society: Contentious Politics for a New Century*. Rowman & Littlefield. Lanham and Oxford.
- Pickel, Gert, i Sammet, Kornelia (eds). 2012. *Transformations of Religiosity. Religion and Religiosity in Eastern Europe 1989–2010*. Springer VS Verlag für Sozialwissenschaften. Wiesbaden.
- R.I. 2013. Oni nas koštaju 4 milijuna kuna: ovo je prava istina o Željki Markić i njezinim suradnicima, *Index.hr*, 25/11/2013; www.index.hr/vijesti/clanak/oni-naskostaju-48-milijuna-kuna-ovo-je-prava-istina-o-zeljki-markic-i-njenim-suradnicima/713251.aspx.
- Radelj, Petar. 2014. Što ne znate, a trebate znati o Zakonu o životnom partnerstvu osoba istoga spola?, *Zdravstveni odgoj*, 4/7/2014; <<http://zdravstveniodgoj.com/news/sto-neznate-a-trebate-znati-o-zakonu-o-zivotnom-partnerstvu-osoba-istoga-spola>>.
- Regnerus, Mark. 2012. How different are the adult children of parents who have samesex relationships? Findings from the New Family Structures Study, *Social Science Research*, 41 (4): 752-770.
- Shields, Jon A. 2009. *The Democratic Virtues of the Christian Right*. Princeton University Press. Princeton and Oxford.

- Stanić, Branimir. 2013. Društvo mora odrediti vrijednosni okvir, makar referendumom! Intervju sa Željkom Markić, *Glas Koncila*, 12/5/2013; www.glaskoncila.hr/index.php?option=com_php&Itemid=41&news_ID=22471.
- Summers-Effler, Erika. 2002. The Micro Potential for Social Change: Emotion, Consciousness, and Social Movement Formation, *Sociological Theory*, 20: 41-60.
- Tarrow, Sidney. 1994. *Power in movement: Social movements, collective action, and politics*. Cambridge University Press. Cambridge.
- Tarrow, Sidney. 1998. *Power in Movement*. Cambridge University Press. Cambridge.
- Tarrow, Sidney. 2011. *Power in Movement: Social Movements and Contentious Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tarrow, Sidney. 2012. *Strangers at the Gates. Movements and States in Contentious Politics*. Cambridge University Press. Cambridge.
- Tilly, Charles. 1978. *From Mobilization to Revolution*. Addison-Wesley. Reading, MA.
- Transparency International. 2013. Global Corruption Barometer 2013 for Croatia. Dostupno na: <http://www.transparency.org/gcb2013/country/?country=croatia>.
- V.Š. and R.J. 2013. U ime obitelji ne preza ni od čega: Nakon židovskog loga ukrali i fotografiju iranske umjetnice, *Index.hr*; <http://www.index.hr/vijesti/clanak/u-ime-obitelji-ne-preza-ni-od-cega-nakon-zidovskogloga-ukrali-fotografiju-iranske-umjetnice/711735.aspx>.
- Wilcox, Clyde, and Robinson, Carin. 2010. *Onward Christian Soldiers? The Religious Right in American Politics*. Westview Press. Boulder, CO.
- Williams, Rhys H. 2000. Introduction: Promise Keepers: A Comment on Religion and Social Movements, *Sociology of Religion*, 61 (1): 1-10.

Adrese za dopisivanje:

Antonija Petričušić, Katedra za sociologiju, Pravni fakultet, Sveučilište u Zagrebu, Trg Republike Hrvatske 2, 10000 Zagreb, Hrvatska. *E-mail*: apetricusic@pravo.hr

Mateja Čehulić, Katedra za sociologiju, Pravni fakultet, Sveučilište u Zagrebu, Trg Republike Hrvatske 2, 10000 Zagreb, Hrvatska. *E-mail*: mcehulic@pravo.hr

Dario Čepo, Katedra za sociologiju, Pravni fakultet, Sveučilište u Zagrebu, Trg Republike Hrvatske 2, 10000 Zagreb, Hrvatska. *E-mail*: dcepo@pravo.hr

Službeni prijevod sudskog tumača